

Oral history, an introduction to people's history

Peymaneh Salehi

Author and researcher of oral history, Iran

Abstract: Objective: Emphasizing the capabilities of oral history in order to represent the history of people and correctly understand historical facts and understand and interpret the past of societies.

Method: The necessity of prioritizing oral history research in line with ethnography was explained with reference to library sources and the effective components for its implementation were explained.

Findings: Oral history has opened clear horizons for researchers to objectify history from below. Before the widespread use of this research tool, history reflected the views of those in power from above. Ever since oral history became the focus of anthropologists, sociologists and historians of social history, the experiences of ordinary people were recorded. Women, workers, athletes and guilds are among the target groups in people-oriented oral history projects. People's narratives, which are transformed into collective narratives by the mechanism of oral history, reveal a clear picture of the history of societies.

Key Words: Oral history, interview, people's history, ethnography, microhistory

تاریخ شفاهی، مقدمه‌ای بر تاریخ مردم

پیمان‌ه صالحی

نویسنده و پژوهشگر تاریخ شفاهی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۴

چکیده

هدف: تأکید بر قابلیت‌های تاریخ شفاهی به منظور بازخوانی تاریخ مردم، دستیابی به فهم صحیح از واقعیت‌های تاریخی و درک و تجزیه و تحلیل گذشته جوامع.

روش: ضرورت اولویت قرار دادن پژوهش‌های تاریخ شفاهی در راستای مردم‌نگاری و بازسازی تاریخ مردم از خلال مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، با استناد به منابع کتابخانه‌ای، تبیین و مؤلفه‌های مؤثر بر اجرای آن تشریح شد.

یافته‌ها: تاریخ شفاهی افق‌های روشنی را به منظور عینیت‌بخشی به تاریخ از پایین، پیش روی پژوهشگران گشوده است. پیش از به کارگیری گسترده این ابزار پژوهشی، تاریخ از بالا منعکس‌کننده دیدگاه صاحبان قدرت بود. از زمانی که تاریخ شفاهی در دایره توجه انسان‌شناسان، جامعه‌شناسان و مورخان تاریخ اجتماعی قرار گرفت، تجربیات مردم عادی ثبت و ضبط شدند. زنان، کارگران، ورزشکاران و اصناف از جمله گروه‌های هدف در طرح‌های تاریخ شفاهی مردم‌محور قلمداد می‌شوند. روایت‌های مردمی که با سازوکار تاریخ شفاهی به روایت‌های جمعی تبدیل می‌شوند، تصویری روشن از تاریخ جوامع را نمایان می‌کنند.

واژه‌های کلیدی: تاریخ شفاهی، مصاحبه، تاریخ مردم، مردم‌نگاری، تاریخ خرد.

مقدمه و طرح مسئله

تاریخ شفاهی به‌عنوان یکی از ابزارهای تبیین تاریخ سعی دارد بدون توجه به جنسیت، ملیت و حتی مذهب، وقایع مربوط به افراد را ثبت و ضبط کند. این روش پژوهشی فرصتی را در اختیار همگان قرار می‌دهد تا تاریخ زندگی خویش را روایت کنند. مورخان که مایل به بررسی زندگی مردم هستند، افکار، روش‌ها، احساسات و خاطرات آنان را در مرکز تحلیل‌هایشان جای می‌دهند و تلاش می‌کنند از طریق مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، با شناسایی رویکردهای روش‌شناختی که موجب آزادشدن روایت‌های مردم از چارچوب‌های خاص می‌شود، مشکلات موجود بر سر راه شنیدن صدای آنان را برطرف کنند.

بدون در نظر داشتن سن افراد یا اهمیت وقایع، همه تجربه‌های جالبی دارند که می‌توانند دیگران را در این تجربه‌ها سهیم کنند. مهم‌تر اینکه اسناد و کتاب‌های تاریخی نمی‌توانند همه چیز را درباره گذشته بگویند؛ چون توجه بیشتر آنها بر افراد مشهور و حوادث بزرگ متمرکز است و این امر به فراموشی افراد عادی منجر شده است که درباره رویدادهای روزمره سخن می‌گویند.

تاریخ شفاهی در راستای ثبت تاریخ مردم^۱، قابلیت تأیید و تحکیم هویت فردی و جمعی مردم را دارد؛ هویتی که در گذشته نادیده گرفته می‌شد. در حوزه کار با مردم، تعامل بین مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده در زمان مصاحبه و پس از آن، به اندازه نتایج پژوهش اهمیت دارد؛ به این دلیل که اسناد تاریخ شفاهی بیشتر از یک تمرین آکادمیک ارزش دارند. این فرایند حاصل نگرش مردم به گذشته است. زندگی هر فردی منحصر به فرد است و ارزش مصاحبه با او را دارد (Introduction, 2006).

علاوه بر این، تاریخ شفاهی گرانگه‌تجلی فرهنگ عامه در راستای ثبت و ضبط خاطرات مردم کوچه و بازار است. روایت‌ها و افسانه‌های هر ملت و نیز دانش‌های سنتی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شوند. داستان‌های

زندگی مردم تاریخ‌های کوچک را شکل می‌دهند؛ البته این داستان‌ها، هم توسط تاریخ بزرگ ایجاد می‌شوند و هم ایجادکننده تاریخ بزرگ هستند. تاریخ شفاهی با قراردادن تاریخ در متن زندگی مردم اعتبار می‌یابد. این روش پژوهشی مساوات‌طلب است و زندگی مردم را در تمام بخش‌های جامعه مستند می‌کند (دستنامه تاریخ شفاهی، ۱۳۹۱: ۱۸۹).

پژوهش حاضر درصدد پاسخ به پرسش‌های زیر است:
- تاریخ شفاهی در صدارسانی به گروه‌های خاموش جامعه چه نقشی ایفا می‌کند؟

- کاربرد تاریخ شفاهی به‌منظور عینیت‌بخشی به دیدگاه ثبت تاریخ طبقات پایین جامعه به چه شکل مطرح شد؟

- تاریخ شفاهی به‌عنوان پژوهش میدانی، چه قابلیت‌هایی در اجرای طرح‌های موضوع‌محور دارد؟

- رعایت کدام مؤلفه‌ها در دستیابی تاریخ شفاهی به هدف غایی خود در ثبت و ضبط تاریخ مردم کمک می‌کند؟

مرتضی نورائی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «درآمدی بر پاره‌ای مشکلات نظری و کارکردی تاریخ شفاهی»، ایجاد فرصت برای مشارکت تاریخی مردم از طریق تاریخ شفاهی را از دلایل موفقیت تاریخ شفاهی‌نگاران قلمداد می‌کند.

مرتضی نورائی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «درآمدی بر ویراستاری در تاریخ شفاهی»، راهبرد تاریخ شفاهی از نیمه دوم قرن بیستم را روشن‌سازی گذشته مردم می‌داند تا به این طریق تاریخ از چنبره قدرت خارج شود.

محسن کاظمی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «کارکرد تاریخ شفاهی در انعکاس صدای طبقات اجتماعی خاموش» بر این موضوع تأکید دارند که تاریخ شفاهی نقشی مهم در صدادهی به مردم عادی دارد.

پُل تامپسون^۲ جوآنا بُرنات^۳ (۱۹۸۰) در کتاب *صدای*

^۲ Paul Thompson

^۳ Joanna Bornat

^۱ People's history

شفاهی، از جمله دلایل گسترش به‌کارگیری این روش پژوهشی می‌داند.

ماهانی موسی^۷ (۲۰۱۸) در کتاب *بازنمایی گذشته از روزن تاریخ شفاهی*، بر مصاحبه با مردم و ارتباط بین‌الذهانی به‌منظور کشف و حفاظت از تاریخ مردم تأکید دارد.

ویلیام موس^۸ (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان «تاریخ شفاهی چیست و منشأ آن کجاست»، گردآوری تجربیات مردم را یکی از دلایل اصلی اقبال به تاریخ شفاهی به‌عنوان یک دیالکتیک^۹ پویا می‌داند.

جیسون کلی^{۱۰} (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان «طرح تاریخ شفاهی کوید ۱۹»، وظیفه تاریخ شفاهی‌نگاران را ثبت و ضبط لحظات زندگی مردم در بحران می‌داند تا از طریق به اشتراک‌گذاری تجربیات افراد، به آیندگان کمک شود.

گفتنی است تأکید بر ضرورت بازنمایی و تفسیر تاریخ مردم بر مبنای طرح‌های موضوع‌محور که هدف غایی این روش پژوهشی محسوب می‌شود، موجب گسترش روزافزون بهره‌مندی از آن در بازنمایی صدهای خاموش جامعه می‌شود. بی‌تردید ذکر مؤلفه‌هایی که موجبات حفاظت از تاریخ جامعه و نقد و تحلیل داده‌های منتج از آن را فراهم می‌آورد، راهگشای تاریخ شفاهی‌نگاران خواهد بود.

مصاحبه و تاریخ شفاهی

تاریخ شفاهی ابزاری برای جمع‌آوری و نگه‌داشتن اطلاعات تاریخی است. هنگامی که درباره رخدادهای گذشته فکر می‌کنید و آنها را به امروز ارتباط می‌دهید، تشابهات و وجوه افتراق را بین جامعه دیروز و امروز ارزیابی می‌کنید. اهمیت تاریخ شفاهی را باید در تاریخ‌نگاری اسلامی و حدیث جست‌وجو کرد؛ جایی که

گذشته: *تاریخ شفاهی*، این ابزار پژوهشی را به‌منظور ثبت دیدگاه تاریخ از پایین و به‌منظور ضبط تاریخ مردم مطرح کرده‌اند.

میخائیل فریس^۱ (۲۰۰۲) در کتاب *مرجع مشترک: معنای تاریخ شفاهی و عمومی*، کارکردهای تاریخ شفاهی در ارتباط با مردم و به‌تصویر کشیدن زندگی آنان را تشریح کرده است.

آر اف برکوفر^۲ (۲۰۰۲) در کتاب *رویکرد اجتماعی به تحلیل تاریخی*، اجرای طرح‌های تاریخ شفاهی را در جوامعی ضروری می‌داند که تأثیر گرفته از تقسیمات نژادی اند و به نحوی سرکوب شده‌اند.

لین آبرامز^۳ (۲۰۰۶) در مقاله‌ای با عنوان «درآمدی بر تاریخ شفاهی»، ثبت تاریخ مردم از روزن تاریخ شفاهی را هدف غایی این روش پژوهشی می‌داند.

وارن نوشی موتو^۴ (۲۰۰۷) در مقاله‌ای با عنوان «تاریخ شفاهی در تحقیقات آموزشی»، ضمن اشاره به نقش تاریخ شفاهی در ثبت تاریخ از پایین، بازنگاری تاریخ را از منظر گروه‌هایی بررسی کرده است که صدایی در تاریخ نداشتند. ربکا شارپلس^۵ (۲۰۱۵) در مقاله‌ای با عنوان «تاریخچه تاریخ شفاهی»، این ابزار پژوهشی را سرآغازی برای اعاده تاریخ به مردم می‌داند و تاریخ شفاهی را در راستای توجه به تاریخ مردم حائز اهمیت ارزیابی می‌کند.

اندرو ای پورت^۶ (۲۰۱۵) در مقاله‌ای با عنوان «تاریخ از پایین، زندگی روزمره و تاریخ خرد» با بیان گرایش‌های مختلف تاریخ مردم، بر رویکردهای ملهم از مکتب آنال و انسان‌شناسی فرهنگی و پژوهش‌های میدانی در این حوزه تأکید دارد.

لین آبرامز (۲۰۱۸) در کتابی با عنوان *نظریه تاریخ شفاهی*، ثبت تجربیات مهاجران، پناهندگان و فراموش‌شدگان در تاریخ را از روزن مصاحبه‌های تاریخ

⁷ Mahani Musa

⁸ William Moss

⁹ Dialectic. به معنای بررسی عقاید از راه منطق، به‌صورت پرسش و پاسخ است.

¹⁰ Jason Kelly

¹ Michael Frisch

² R. F Berkofer

³ Lynn Abrams

⁴ Warren Noshimoto

⁵ Rebecca Sharpless

⁶ Andrew I. Port

شفاهی^۲ برای تاریخ‌نگاری باشد، متن و روایتی تاریخی از نوع دیالوگ و شیوه تاریخ‌پژوهی حال با نام تاریخ شفاهی است که اعتبار آن به مصاحبه‌شونده بستگی دارد. اگر به مصاحبه از دید نوعی دیالوگ بنگریم، طرفین مصاحبه دارای پیش‌فرض‌هایی هستند و در حین مصاحبه تلاش می‌کنند برای مسائل مشترک، پاسخ‌های واقعی و دقیق بیابند. این دیدگاه، رهیافتی به سوی کشف نانوشته‌ها دارد. آنچه در طول مصاحبه رخ می‌دهد، سه فعالیت مهم را شامل می‌شود: به یاد آوردن، صحبت کردن و گوش کردن. انسان مواردی را انتخاب می‌کند که به خاطر می‌آورد. در واقع، آنچه برای ما معنادار است، به یاد آورده می‌شود. حافظه به بازنمایی یا بازسازی گذشته‌ای کمک می‌کند که به زمان حال معنا می‌بخشد؛ البته همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، تاریخ شفاهی فقط به خاطر آوردن نیست، بلکه یک گفت‌وگو و تعامل خاص بین دو نفر یا گروهی از افراد است (Berkofer, 2002: 87).

تاریخ شفاهی و تاریخ اجتماعی

«تاریخ اجتماعی» ناظر به دو معنا است؛ به یک معنا آن را به‌عنوان رویکردی در تاریخ‌نگاری عمومی به کار می‌بریم که پژوهش مورخ را بر پایه دیدگاه اجتماعی تعریف می‌کند و در معنای دیگر، همان‌عنوان را در اشاره به شاخه یا شعبه‌ای مستقل در دانش تاریخ استفاده می‌کنیم. در زمینه علل پیدایش و رواج تاریخ اجتماعی - چه به معنای رویکرد و چه به معنای شعبه‌ای مستقل در تاریخ - باید به دو مرحله متفاوت توجه شود:

در مرحله نخست رویکرد اجتماعی در تاریخ‌نویسی و تاریخ‌پژوهی طغیانی در برابر اشراف‌محوری تاریخ سنتی و زمینه‌ساز روی آوردن به مردم‌نامه‌نویسی یا تاریخ مردم بود. در مرحله دوم، پیدایش و رواج تاریخ اجتماعی در واکنش به رشد و چیرگی مکتب لئو پلدفون رانکه^۳، مورخ آلمانی و شاگردانش در نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی رقم خورد.

تاریخ‌نگاری اسلامی از نقل شفاهی و سینه‌به‌سینه احادیث، شروع و به‌عنوان یکی از روش‌های فراهم‌آوری اطلاعات پذیرفته شد.

این روش، گونه‌ای از تاریخ‌نگاری حال است که برخلاف زندگینامه‌نویسی، بر مصاحبه استوار است. شناخت مفهوم، ماهیت و اهداف مصاحبه در تاریخ شفاهی و ویژگی‌های خاص آن، نقش تعیین‌کننده‌ای در تاریخ‌نگاری دارد. اگر هدف از مصاحبه در تاریخ شفاهی را تاریخ‌نگاری بدانیم، ماهیت مصاحبه از گفت‌و شنود، مکالمه، مباحثه، مناظره و مذاکره فراتر می‌رود و به دیالوگ تبدیل می‌شود؛ دیالوگی درباره واقعه یا مفهومی تاریخی که روایت تاریخی را می‌سازد. در این حالت، سؤالات جنبه استنباطی پیدا می‌کنند و تاریخ‌نگاری زنده و ملموسی را پیش روی پژوهشگران قرار می‌دهد (کاموس، ۱۳۸۷: ۳۲). در واقع، مواردی نظیر بازشناسی رویدادها، آشکارکردن وقایع ناشناخته و جنبه‌های آن و بازنمایی احساسات و هیجانات درباره جریان‌های اجتماعی، نشان می‌دهند مصاحبه‌های تاریخ شفاهی به‌منظور تاریخ‌نگاری تولید می‌شوند (نورائی، ۱۳۸۲: ۶۸).

از یک منظر مصاحبه و تاریخ شفاهی هر دو از جنس ارتباط شفاهی و به دنبال کشف واقعیت‌اند؛ البته مصاحبه در تاریخ شفاهی فراتر از ارتباط شفاهی برای شناخت واقعیت، مسئله مشترک میان مصاحبه‌شونده و مصاحبه‌کننده است. به عبارتی هدایت جریان مصاحبه به سمت وسوی جمع‌آوری اطلاعات و به‌منظور کشف حقایق پیش می‌رود؛ حقایقی که منابع مکتوب از پاسخگویی به آن عاجزند و مصاحبه با شاهدان و ناظران به درک واقعیت و کشف نانوشته‌ها کمک خواهد کرد.

از منظر دیگر، مصاحبه در تاریخ شفاهی به‌منزله دیالوگی است که به تبیین^۱ روایتی از کلیت یک موضوع تاریخی می‌پردازد و خُرده‌روایتی از یک روایت تاریخی کل به دست می‌دهد. چنین مصاحبه‌ای پیش از آنکه منبع

² Oral Resource

³ Leopold Van Ranke

¹ Explanation

همین زمان توجه‌شان را از اتفاقات اصلی و اشخاص قدرتمند به جدال نیروهای فرودست، افکار و توده‌ها معطوف کردند (Frisch, 2002: 93).

بنابراین، چنین مفاهیمی الهام‌بخش گروه‌های تاریخ‌نگار مارکسیست فعال در بریتانیا، پس از جنگ جهانی دوم و سپس برخی از تاریخ‌نگاران ایالات متحده آمریکا شد. تمرکز آنان بر زندگی و جدال‌های مردم عادی^۲ بود. آنها همان‌طور که روی روابط اجتماعی مردم فرودست، اشکال معروف اعتراض و فعالیت‌های روزانه، از قبیل تفریحات و کار تمرکز داشتند، رویکردها، باورها، تلاش‌ها و رفتارها را بررسی کردند. مجموعه این تلاش‌ها در سال ۱۹۶۰م. به‌عنوان تاریخ از پایین شناخته شد. در همین راستا نوع جدیدی از تاریخ مردم به نام «مطالعات زندگی روزمره» در آلمان و «تاریخ خرد» در ایتالیا و فرانسه در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ شکل گرفت (پورت، ۱۳۹۷: ۴۲).

پُل تامپسون که نقشی پیشرو در شکل‌گیری انجمن تاریخ شفاهی انگلستان و جنبش بین‌المللی تاریخ شفاهی ایفا کرد، در کتاب *صدای گذشته: تاریخ شفاهی*، ضمن گشودن افق‌های روشن برای پژوهشگران، برای نخستین بار تاریخ شفاهی را به‌عنوان یکی از روش‌های عینیت‌بخشی به تاریخ از پایین مطرح کرد. به اعتقاد او، مصاحبه موجب پیوند میان تاریخ شفاهی‌نگاران و انسان‌شناسان و جامعه‌شناسان می‌شود و مردم با برقراری ارتباط میان گذشته و آینده تاریخ خود را بیان می‌کنند. به این صورت، تاریخ شفاهی همانند پلی علوم اجتماعی سنتی را به تاریخ اجتماعی نوین مرتبط می‌کند. پیش از آن، تاریخ از بالا دیدگاه صاحبان قدرت را منعکس می‌کرد و در خدمت آنان بود. وقتی تاریخ شفاهی در دایره توجه انسان‌شناسان و جامعه‌شناسان قرار گرفت، تاریخ از پایین جلوه‌گر شد. وقتی تجربیات مردم عادی ثبت و با سازوکار تاریخ شفاهی به روایت جمعی بدل شوند، مدارک شفاهی که کلمات مردم هستند، فرایند گفت‌وگوی گذشته، حال و آینده را در جوامع، تسهیل و شکاف بین نسل‌ها را پر می‌کنند

رانکه و پیروانش دولت و سیاست را در کانون پژوهش‌های خود قرار داده بودند و این، چیزی بود که مورخان اجتماعی برنمی‌تابیدند (برک، ۱۳۸۱: ۱۸).

گسست واقعی از سنت شاهنامه‌نویسی و سرآغاز روند مردم‌نامه‌نویسی با متفکر فرانسوی، ولتر^۱ بود. به باور او تاریخ‌نگاری سنتی دو نقیصه عمده داشت: نخست، زیر سلطه دریافت و تفسیر اسطوره‌ای رویدادها بود و دوم، نوعی حس و نگاه قهرمان‌باورانه بر آن حاکم بود. ولتر تلاش کرد نشان دهد مورخان باید به‌جای توجه صرف به رویدادهای سیاسی و برآمدن دولت‌ها، درباره نوع انسان پژوهش کنند و بدانند مردمان در گذشته چگونه زندگی کار می‌کردند (استنفورد، ۱۳۸۴: ۲۸).

برخی از محققان بر این باورند که تاریخ اجتماعی دربرگیرنده تمام بخش‌های فرهنگی مردم در جوامع مختلف است. برخی دیگر معتقدند تاریخ اجتماعی به حوزه‌های وسیعی از فرهنگ مانند اعتقادات مذهبی و فناوری محدود است و گروهی دیگر آن را به مجموعه‌ای ناهمگون از نهادهای اجتماعی و محلی، آداب و رسوم و نگرش‌ها منحصر کرده‌اند (زندیه، ۱۳۹۰: ۱۶۲). یکی از مؤلفه‌های مهم منابع تاریخ اجتماعی مکتوبات شخصی افراد همچون نامه‌ها، خاطرات و جرایدی هستند که به‌طور عمیق و مشروح ابعاد خصوصی تجربه‌های انسانی را آشکار می‌کنند.

تاریخ مردم همان زندگی توده‌ها است. این تاریخ جدال‌ها، مشکلات روزمره، باورها، ارزش‌ها و افکار مردم را روایت می‌کند. تاریخ مردم کاملاً از روش اصلی تاریخ‌نگاران سنتی جدا است که به مدت طولانی فقط روی سیاست‌ها و دیپلماسی سطح بالا، ثروت و زندگی دولت‌مردان عالی‌رتبه تمرکز داشتند. تمرکززدایی از این موضوع بین دو جنگ جهانی اول و دوم شکل گرفت. اعضای فرانسوی مکتب آنال برای درک پویایی اجتماعی و روش‌های تغییر جوامع، از مطالعات بین رشته‌ای و رویکرد ماتریالیسم با الهام از علوم اجتماعی سود می‌بردند. آنها در

² Normal People

¹ Francois- Marie Arouet Voltaire

(Thompson, 1980: 20- 23).

در دهه‌های بعد، دنبال‌کنندگان نظریه تامپسون پژوهشگران را تشویق کردند تا به میان مردم قدم بگذارند و با فهم و تحلیل روایت‌های آنان بهتر بتوانند با نقش گروه‌های مختلف انسانی در تاریخ ارتباط برقرار کنند. این درک عمیق‌تر از تاریخ، با ایفای نقش سایر مورخان به‌عنوان معلمان و استادان دانشگاه بسیار مؤثر واقع شد. در ضمن لازم است منابع شفاهی گردآوری شده از طریق مصاحبه با مردم نیز همانند سایر شواهد تاریخی تفسیر شوند. درواقع، این شواهد واقعی و گویا هستند؛ اما همان‌قدر که ممکن است شواهد مکتوب به علل سیاسی و اجتماعی تحریف و گزینش شده باشند، احتمال دارد شواهد شفاهی نیز آسیب دیده باشند. روایت‌های مردمی باید با اسناد و مدارک مستندسازی و راستی‌آزمایی شوند (ابطحی، ۱۳۹۷).

مصاحبه و پژوهش‌های میدانی

تاریخ شفاهی به‌عنوان یک پژوهش میدانی ارتباطی تنگاتنگ با پژوهش‌های میدانی در حوزه مردم‌نگاری دارد. مردم‌نگاری به روش پژوهش میدانی نوعی پژوهش بی‌واسطه در میان مردم با بینش و نگرش ویژه و روش‌های ساختارمند در دریافت کنش‌های ذهنی و عملی کنشگران در جوامع انسانی است. مردم‌نگاری سنگ‌بنای مردم‌شناسی است که راه را به سوی شناخت، فهم و تفسیر فرهنگ‌ها می‌گشاید و زمینه نظریه‌پردازی فرهنگی - اجتماعی را برای مردم‌شناسان فراهم می‌آورد (رحمانی، ۱۴۰۰: ۳۱-۳۰).

با نگاهی به پیشینه تحقیقات میدانی در ایران درمی‌یابیم اداره فرهنگ عامه (بعدها به مرکز مردم‌شناسی ایران تغییر نام داد) آغازگر آن بود. سال ۱۳۳۹ در زمان مدیریت دکتر صادق کیا، چند تن از پژوهشگران این اداره، پس از گذراندن دوره‌های آموزشی مردم‌شناسی و فرهنگ عامه و شرکت در کنفرانس‌هایی که پُل بسینه^۱، استاد فرانسوی

برگزار کرده بود، برای تحقیق درباره فرهنگ عشایری و روستایی به خراسان، مهاباد، کرمان، مازندران و آذربایجان اعزام شدند.

از همان زمان پژوهشگران در راستای اجرای پژوهش‌های میدانی در میان مردم به گفت‌وگو با آنان می‌نشستند تا بتوانند روایت‌های آنان را تفسیر و به‌عنوان نتایج تحقیقات میدانی عرضه کنند. مردم‌نگاری میدانی در جامعه دانشگاهی که در دهه ۱۳۴۰ در جوامع روستایی و عشایر به آن توجه شد، بر گفت‌وگو با عشایر و جامعه پژوهشی استوار بود. تأکید بر کار میدانی با تکیه بر مصاحبه با مردم زمانی گسترش چشمگیری یافت که شورای عالی مردم‌شناسی در فواصل سال‌های ۱۳۴۶ تا ۱۳۵۷ طرح همکاری مرکز مردم‌شناسی را با مردم‌نگاران خارجی تصویب کرد. پژوهشگران اروپایی که از دهه‌ها پیش از آن با قابلیت ویژه انجام مصاحبه با جامعه هدف آشنا بودند، کمک‌های شایانی به کسب یافته‌های نوین از روزن این روش پژوهشی کردند. همراه‌کردن یک پژوهشگر از مرکز مردم‌شناسی با هریک از افراد یا گروه‌های مردم‌نگاران خارجی نگاهی آینده‌نگر به این موضوع بود (رحمانی، ۱۴۰۰: ۸۲-۸۰).

بهره‌مندی از ابزار مصاحبه در تحقیقات میدانی، به مردم‌شناسی شهر و پژوهش در فرهنگ شهرنشینی نیز یاری رساند و زمینه ایجاد رویکردی تازه در انسان‌شناسی فرهنگی را فراهم آورد. حوزه پژوهشی این مردم‌شناسان محدود به موضوعاتی در زمینه فرهنگ سنتی شهرنشینی و فولکلور و ادبیات شفاهی رایج میان اقشار مختلف گروه‌های شهری است. در ۴۰ تا ۵۰ سال اخیر بسیاری از مناطق عشایری و روستائین یا به شهرها پیوسته‌اند یا به‌صورت شهرهایی مستقل درآمده‌اند؛ از این رو، مصاحبه با ساکنان این جوامع به این دلیل حائز اهمیت است که معمولاً در دو فضای متفاوت اجتماعی متمایل به دو فرهنگ سنتی روستایی و شهری زندگی می‌گذرانند و در حال تجربه‌کردن شیوه زندگی شهرنشینی هستند (بلوکباشی، ۱۳۹۹: ۸۶) و همچنین به دلیل اینکه هر نهاد و

^۱ P. Bessaignet

جنگ سبب شد قدرت سیاسی و تاریخ از دربار و کلیسا خارج شود و تا حدی بین مردم توزیع شود تا آنان شانس افزون تری برای شکل‌دهی به رخدادها پیدا کنند.

۲. انقلاب صنعتی و فناوریانه امکان ساخت دستگاه ضبط صدا با کیفیت خوب را فراهم کرد. کنترل اطلاعات مالکیت نخبگان حاکم را کمتر کرد؛ زیرا مردم عادی ویژگی‌ها و محتوای ارتباطات مبتنی بر اطلاعات را شکل دادند و به این ترتیب بر ماهیت تاریخ حاصل از آن اثر گذاشتند.

۳. سخت‌کوشی آلن نویز^۱ و جانشینان او در به‌کارگیری ضبط صوت در خدمت مستقیم به تاریخ و ابزاری برای ساماندهی تلاش‌های مردم‌نگاران جای گرفت. این ابزار از قابلیت نظم‌دهی به شواهد موجود برخوردار بود (موس، ۱۳۹۷: ۶۳-۶۱).

تاریخ شفاهی به‌عنوان یک دیالکتیک پویا بر تجربیات مستقیم زندگی فردی متمرکز است تا تجارب زندگی او را ثبت کند. این تجارب که در حافظه مردم ذخیره شده‌اند، از طریق سؤالات هدفمند ضبط می‌شوند. این فرایند علاوه بر جست‌وجو و تعریف کردن تجربه‌های به یاد آورده‌شده، ذهن یادآورنده را از حیث معانی درگیر می‌کند. دیالکتیک پویا به‌عنوان کانون این فرایند دو شرکت‌کننده مشخص دارد: پرسشگر و پاسخ‌دهنده.

با گسترش مطالعات جامعه‌شناسی، افزایش مهارت‌های پژوهشی علوم اجتماعی و تحول در نگرش‌های تاریخی و تاریخ‌نگاری، بین تاریخ و جامعه‌شناسی پیوند علمی ایجاد شد و نتایج پژوهش‌های آن، صفحاتی از تاریخ را به خود اختصاص داد. در این میان، طبقات خاموش با تاریخ شفاهی دیده شدند (کازمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۸۸). در دهه‌های اخیر تاریخ شفاهی نقشی مؤثر در توانمندسازی و صدادهی به مردم عادی داشته است. تاریخ شفاهی‌نگاران دیدگاه تاریخ از بالا را به یک سو نهادند و بازانگاری تاریخ را از منظر فراموش‌شدگان پی گرفتند (Nishimoto, 2007: 77). آنان با هیچ گروه و موضوعی تبعیض‌آمیز برخورد

پدیده‌ای که در جوامع سنتی شهری بنیاد می‌گیرد، از عمق فرهنگ مردم برخاسته است و با ساختار اجتماعی جامعه تناسب دارد، ثبت و ضبط تجربیات مردم از طریق مصاحبه با آنان، تاریخ جوامع را در لایه‌های مختلف نمایان می‌کند. شناخت هویت فرهنگی جامعه در راستای پژوهش در زمینه ترکیب جمعیتی - محله‌ای و ساختار فرهنگی قدیم و فرایند تحول و توسعه اجتماعی ما را کم‌وبیش در شناخت جوامع شهری کمک خواهد کرد.

آنچه جامعه شهری امروز ایران را از جامعه روستایی و ایلی متفاوت می‌کند، تغییر ساختار خانواده‌های سنتی و نقش تازه نظام خویشاوندی و پدیدارشدن مجموعه‌ای از نهادهای گوناگون در شهرها است. اکنون در شهرها این نهادها هستند که به الگوی رفتاری جاری مردم در زندگی روزانه و شیوه تفکر و اعتقادات آنان شکل می‌دهند و منزلت مردم را در جایگاه‌های مختلف تعیین می‌کنند (بلوکباشی، ۱۳۹۹: ۹۴-۹۲)؛ بنابراین، انجام مصاحبه با مردم به منظور بررسی تحولات ساختاری نهاد خانواده و روابط خویشاوندی و نقش خانواده در فضای چندفرهنگی جوامع شهری از موضوعات مهم پژوهش‌های مردم‌شناسان و تاریخ شفاهی‌نگاران محسوب می‌شود. همچنین مطالعه فولکلور رایج در فرهنگ گروه‌های اجتماعی شکل‌دهنده جوامع شهری و فولکلور گروه‌های قومی و روستایی جذب شده به این جوامع و تأثیرپذیری و تأثیرگذاری فرهنگی میان آنان و فرهنگ بومی ساکن در شهرها ما را در شناخت بیشتر فرهنگ امروزی شهر کمک خواهد کرد.

تاریخ شفاهی و تاریخ مردم

اولویت قرار دادن مردم در جایگاه مصاحبه‌شوندگان تاریخ شفاهی، از شکل‌گیری تعبیر مدرن از تاریخ شفاهی مطرح شد. پس از جنگ جهانی دوم سه دلیل موجبات توجه به این روش پژوهشی را در راستای مردم‌نامه‌نویسی مهیا کرد:

۱. در دوران اصلاحات و رنسانس اروپا و انقلاب روسیه، آزادی مستعمرات امپراتوری‌های پیشین پس از

¹ Allen Nevins

مردم شد و گروه‌های مختلف را توانمند کرد تا گذشته خویش را در اختیار گیرند.

نتیجه

تاریخ شفاهی که از آن به‌عنوان تاریخ‌نگاری فعال نام برده می‌شود، از ابتدای تولید با حضور مورخ شکل می‌گیرد. هدف غایی تاریخ شفاهی‌نگاران بازسازی و فهم صحیح واقعیت‌ها^۱ است. آنها برای درک و تفسیر گذشته، این امور که مکتوب نشده‌اند را ضبط می‌کنند. این روش پژوهشی پس از دهه پنجاه قرن بیستم، در خدمت آشکارسازی صدای مردم است. بازنمایی گذشته به روش انجام مصاحبه موجب خارج کردن تاریخ‌نگاری از سیطره قدرت شد. تاریخ شفاهی‌نگاران پس از گردآوری مصاحبه‌ها، میزان اعتبار و معتبرسازی فرایند پژوهش را ارزیابی و تحلیل می‌کنند.

با توجه به مطالب مطرح شده در این نوشتار، رعایت مؤلفه‌های زیر در دستیابی تاریخ شفاهی به هدف غایی خود که ثبت و ضبط تاریخ مردم است، راهگشا خواهد بود:

- تبادل نظر در حوزه‌های نظری و عملی تبیین تاریخ خرد از منظر تاریخ شفاهی؛
- اجرای طرح‌های مردم‌نگاری با تکیه بر مصاحبه‌های تاریخ شفاهی؛
- میدان دادن به مردم به‌منظور به اشتراک‌گذاری تجربیاتشان در راستای دستیابی به تاریخی واقع‌گرایانه و همه‌جانبه؛
- انعکاس صداهای خاموش جامعه که هیچ‌گاه مجالی برای ثبت تاریخ خودشان نداشتند؛
- مصاحبه با اقشار و گروه‌هایی همانند زنان، کارگران، مهاجران، سربازان، ورزشکاران و اصناف؛
- تشویق پژوهشگران به‌منظور اجرای طرح‌های تاریخ شفاهی مردم‌محور؛
- تشخیص و تفکیک موضوعات مرتبط با تاریخ خرد

نکردند و آنچه در ذهن شاهدان بود، اصل و معیار شأنی‌یافتن در تاریخ محسوب شد.

با وجود اینکه این روش پژوهشی تا سال‌ها درگیر اعتباربخشی به منابع شفاهی بود، جای خود را در میان علوم انسانی، علوم اجتماعی و علوم اقتصادی باز کرد و زمینه عمومیت‌بخشی به آن فراهم شد (Passerini, 1979: 89)؛ البته اعاده تاریخ به مردم با ثبت تاریخ محلی آغاز شد و با تاریخ شفاهی امتداد یافت. چندی بعد به دلیل گسترش فرهنگ‌ها، تاریخ‌های محلی و بومی در خطر قرار گرفتند؛ اما تاریخ شفاهی با رویکرد مردم‌نگاری، مفری برای نجات فرهنگ عامیانه و تاریخ محلی ایجاد کرد (آبرامز، ۱۳۹۷: ۲۳). تمرکز تاریخ شفاهی بر تاریخ مردم با به‌کارگیری مؤلفه‌های زیر نتایج مطلوبی به بار خواهد آورد:

- آشنایی با سنت‌های شفاهی؛
- کشف دیدگاه‌های مردم به شیوه بین‌الذهانی از طریق انجام مصاحبه؛
- تأکید بر فرهنگ عامه و گردآوری تجربیات متنوع؛
- تشویق مردم به شرکت در مصاحبه با اجرای برنامه‌های آگاهی‌بخش؛
- حفظ و حراست از میراث زنده با مستندسازی تجربیات مردم (Musa, 2018: 42)؛
- بهره‌مندی از روش‌های مورخان تاریخ محلی برای بازنمایی تاریخ مردم؛
- همکاری با متخصصان تاریخ اجتماعی در راستای مردم‌نامه‌نویسی؛
- اجرای طرح‌های مشترک با انسان‌شناسان در راستای شناخت جوامع؛
- تلاش به‌هنگام در زمان بحران‌های اجتماعی و ضبط دیدگاه‌های مردم (Julius, 2007: 37).
- تاریخ شفاهی حفاظت از تاریخ مردم را دست‌یافتنی کرد؛ یعنی ایجاد یک تاریخ کاربردی که به راحتی در توده‌ها نفوذ کند و درک شود. ثبت و ضبط داستان‌های زندگی مردم موجب ایجاد تجربیات مشترک بین آنان می‌شود. این ابزار تحقیق موجب به چالش کشیدن تاریخ

¹ fact

تاریخ شفاهی»، در مصاحبه در تاریخ شفاهی، مجموعه مقالات چهارمین نشست تخصصی و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی، واحد تاریخ شفاهی مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگ و ادب پایداری، تهران: سوره مهر.

موس، ویلیام (۱۳۹۷). «تاریخ شفاهی چیست و منشأ آن کجاست»، ترجمه سهیلا صفری، تاریخ شفاهی، دوره ۴، ش ۱ (پیاپی ۷)، ص ۶۰-۷۱.

نورائی، مرتضی (۱۳۸۲). «مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ شفاهی»، گنجینه اسناد، دوره ۱۳، ش ۱ (پیاپی ۴۹)، ص ۶۵-۷۸.

Berkofer, R. F. (2002). *A Behavioral Approach to Historical Analysis*. New York: Macmillan.

Frisch, M. (2002). *Ashared Authority: Essay on the craft and meaning of oral and public history*. Albany: state university of New York press.

Introduction to oral history. (2006). Sinomlando Centre for oral history.

Julius, C. (2007). *Oral history in the exhibitionary strategy of the district six museum*. University of the western cape.

Musa, M. (2018). Reconstructing the past through oral history. *Kemanuslan*, 25(3), 39-58.

Nishimoto, W. (2007). Introduction: oral history in educational research. *Educational perspectives*, 40(2), 75-90.

Passerinin, L. (1979). Work, Ideology and consensus under Italian fascism. *History workshop journal*, 8, 82-108.

Thompson, P. (1980). *The voice of the past: oral history*. London: OUP oxford.

و شفاف‌سازی فرایندهای مربوطه؛

○ بهره‌مندی از پروژه‌های تاریخ شفاهی مردم‌نگارانه در سایر کشورها به‌منظور تبیین جزئیات طرح و دستیابی به داده‌های متقن و مستند.

منابع

آبرامز، لین (۱۳۹۷). «نظریه تاریخ شفاهی»، ترجمه فرحناز اسماعیل‌بیگی، تاریخ شفاهی، دوره ۱، ش ۱، ص ۳۶-۹.

ابطحی، سید رسول (۱۳۹۷). صدای گذشته، بازیابی شده در ۱ فروردین ۱۴۰۲، از <https://www.localhistory.ir>

استنفورد، مایکل (۱۳۸۴). *درآمدی بر تاریخ پژوهی*، ترجمه مسعود صادقی، تهران: سمت.

برک، پیتر (۱۳۸۱). *تاریخ و نظریه اجتماعی*، ترجمه غلامرضا جمشیدی، تهران: دانشگاه تهران.

بلوکباشی، علی (۱۳۹۹). *مردم‌شناسی جامعه تهران قدیم*، تهران: انتشارات دکتر محمود افشار.

پورت، اندرو آی (۱۳۹۷). «تاریخ از پایین، تاریخ زندگی روزمره و تاریخ خرد»، ترجمه سیده فاطمه یاحسینی، تاریخ شفاهی، دوره ۴، ش ۲ (پیاپی ۸)، ص ۵۸-۴۰.

دستنامه تاریخ شفاهی (۱۳۹۱). ترجمه و بازنویسی شفیقه نیک‌نفس. *ماهنامه رادیو*، شماره ۶۰، مرداد، ص ۱۸۸-۱۹۷.

رحمانی، جبار (۱۴۰۰). *مردم‌نگاری ایرانی: یک بستر، چند رویا*، تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

زندیه، حسن (۱۳۹۰). «تاریخ اجتماعی»، تاریخ اسلام، دوره ۱۲، ش ۲-۱ (پیاپی ۴۶-۴۵)، ص ۱۸۲-۱۶۱.

کاظمی، محسن، نورائی، مرتضی و شعبانی، رضا (۱۳۹۹). «کارکرد تاریخ شفاهی در انعکاس صدای طبقات اجتماعی خاموش»، پژوهشنامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی، دوره ۹، ش ۲ (پیاپی ۱۸)، ص ۲۱۳-۱۸۵.

کاموس، مهدی (۱۳۸۷). «مفهوم و ماهیت مصاحبه در

